

**«ПАМ'ЯТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ
КОМУНІКАЦІЙ: ДИСКУСІЇ ЩОДО НАУКОВОГО СТАТУСУ
ТА ПРЕДМЕТНИХ ДИФЕРЕНЦІАЦІЙ**

Аналізуються сучасні науково-теоретичні підходи до «пам'яті» як міждисциплінарного поняття. Акцентується на ефективності використання соціально-комунікаційного підходу як засобу значеннєвої цілісності цього феномену.

Ключові слова: дискурс, комунікація, медіасистема, парадигмальність, соціальний простір, соціально-комунікаційний підхід.

Анализируются современные научно-теоретические подходы к «памяти» как междисциплинарному понятию. Акцентируется на эффективности использования социально-коммуникационного подхода к «памяти» как средства ее смысловой целостности.

Ключевые слова: дискурс, коммуникация, медиасистема, парадигмальность, социальное пространство, социально-коммуникационный подход.

The article analyzes the contemporary scientific and theoretical approaches to the «memory» as an interdisciplinary concept. It is focused on the effective use of social-communicative approach to the «memory» as a means to its semantic integrity.

Key words: discourse, communication, media system, paradigmacy, social space, social-communicative approach.

Трансформація останніх десятиліть суттєво вплинула не лише на розвиток суспільних орієнтирів, але й на онтологію наукових пошуків, що власне й визначає актуальність запропонованої розвідки. Становлення нової культурно-соціальної суб'єктивності, формування сучасних інформаційно-інтелектуальних моделей, концептуальна зміна суспільних і групових цінностей, процеси віртуалізації та глобалізаційні тенденції сприяють ініціації нових наукових парадигм, розширенню й концептуалізації поняттєво-категоріальних одиниць, конкретизації міждисциплінарних зв'язків, розвитку трансдисциплінарних та метанаукових концепцій.

Раціональна аргументація сучасної світоглядної парадигми в науковому континуумі зумовлює постановку нових теоретичних завдань, що засвідчують одночасний рух до процесів інтеграції та функціональної диференціації в міждисциплінарній площині. Конвенційною основою таких пошуків стає спільна методологічна дилема «цінності-засоби», яка сприяє формуванню нового смислового й символічного універсуму людини і суспільства загалом. У цьому контексті актуального значення набуває поняття суспільної «пам'яті» в його культурному, соціальному, історичному та колективному вимірах як амбівалентної система людських відносин.

Соціокомунікаційний феномен «пам'яті», його проблемне й функціональне поле поки що залишаються малодослідженим явищем у соціальних комунікаціях. Теорія науки тільки почала формувати уявлення про

«пам'ять» як основу соціальної й комунікаційної взаємодії з притаманними їй когнітивними структурами. Долученість соціальних комунікацій як самостійної наукової галузі, до процесу дослідження функціональних структур пам'яті стала можливою у зв'язку з визнанням на міжнародному науковому рівні «активної ролі повідомлень і дискурсивних стратегій як базових характеристик загальних теоретико-методологічних принципів сучасних досліджень» [6, с. 39]. Водночас цьому сприяло формування соціально-комунікаційної парадигми принципів дослідження явищ публічної комунікації, які, на думку В. Різуна, обов'язково передбачають: вивчення явищ у контексті суспільної взаємодії суб'єктів спілкування; визначення функціонального статусу явищ у цьому контексті взаємодії; виявлення залежності явищ від мети, завдань і характеру суспільної взаємодії [5, с. 12]. У зв'язку з вищезазначеними процесами в теорії соціальних комунікацій актуальності набувають дослідження інформаційно-гносеологічного спрямування, з точки зору якого «пам'ять» — це нерозривний процес пізнання, отримання, накопичення і розповсюдження соціальної інформації, що забезпечує динаміку соціальної системи загалом [10, с. 24].

Мета — з'ясувати соціально-комунікаційну суть «пам'яті» як міждисциплінарного поняття, виявити її предметно-об'єктні характеристики в соціальних комунікаціях.

Теоретичним підґрунтям до таких пошуків стали зарубіжні праці, які попри різні підходи щодо «пам'яті» її головною властивістю визначають рух смислів у соціальному часі, а комунікаційну основу співвідносять з мнемонічним процесом (сприйняття, засвоєння, зберігання та передачі інформації — смисловий процес комунікації). Як зазначає теоретик соціальних комунікацій А. Соколов: «Пам'ять тотожна мнемічній діяльності. Її складовими є: запам'ятовування, збереження, відтворення / згадування, забування» [9, с. 52]. Крім того, дефініційні визначення понять «соціальна пам'ять» і «соціальні комунікації» в дослідника також є близькими — «рух смислів у соціальному часі і просторі». Розподіл цих категорій відбувається в хронотопі соціального простору, рух смислів у якому визначається як «комунікаційна діяльність». На нашу думку, хронотоп соціального простору є найактивнішим у дослідженні «історичної пам'яті», адже він виконує функцію ментального фільтрау (когнітивний аспект) соціальних смислів (прагматичний аспект), закладених у публічний дискурс.

Французька дослідниця в галузі медіакомунікацій К. Німеєр у праці «Медіа і ностальгія» розглядає прагматичну функцію медіа у формуванні та поширенні ностальгічних дискурсів «пам'яті». Ефективність функціонування такої моделі комунікації, на її думку, має безпосередній зв'язок зі спільним соціально-історичним досвідом аудиторії, долученої до інформаційного простору побутування дискурсів.

Культура експлікації дискурсів «пам'яті» в масовій комунікації є підґрунтям наукових теорій німецької дослідниці А. Ерл, зокрема в колективній праці «Медіа і культура пам'яті». На думку вченої, культура дискурсів пам'яті, долучених до медіаротації, є джерелом формування конвенційних взаємин і впливає на позитивну ідентифікацію аудиторії, а, отже, є важ-

ливою детермінантою загальної медіакультури, яку можна тлумачити як *соціальний простір* (курсив — доповнення наше). Культуру як складову соціального простору розглядає і А. Соколов, який вирізняє її матеріальний і духовний рівні, а свідомі і несвідомі смисли називає соціальним менталітетом [9, с. 57].

Соціокомунікаційну суть «пам'яті» трактує і російський соціолог Г. Осіпов, котрий визначає її як сукупність соціокультурних засобів та інститутів, що здійснюють відбір і перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле (ретроспективні) з метою збереження набутого суспільного досвіду та передачі його від покоління до покоління. Таким чином, представники цього підходу визначають пам'ять як форму зв'язку минулого й сучасності, зумовлену соціокомунікаційною діяльністю.

Досліджуючи пам'ять як рух смислів, британський науковець і директор дослідницького центру «Медіа, пам'ять і спільноти» в університеті Глостершир Джоан Гард-Хансен ототожнює презентаційну основу пам'яті (текстових, усних та візуальних обрізів) з процесом медіавиробництва. У праці «Медіа і пам'ять» засобам масової інформації дослідник надає статусу засобів соціальної комунікації, технологічна основа яких відповідає мнемічній діяльності. Ця думка є актуальною і в українському науковому континуумі, зокрема її поділяє український дослідник соціології громадської думки В. Набруско. Він вважає, ЗМК перебувають під впливом тенденції поступового перетворення на *засоби соціальної комунікації* (ЗСК) [3, с. 5]. Інформація як соціальна цінність суспільства загалом притаманна теорії «інформаційного суспільства», в межах якої «пам'ять» розглядається як складова соціальної інформаційної системи, рівновага якої забезпечується внутрішніми і зовнішніми каналами комунікації.

На долученості журналістики до процесів формування й поширення образів «пам'яті» ґрунтуються концепції колективної праці «Журналістика і пам'ять» за редакцією американської дослідниці Б. Зелізерт К. Тененбойм-Вейнблатт (доцента кафедри комунікації і журналістики Європейського університету в Єрусалимі). У передмові Б. Зелінзер зазначає, що «... журналістика завжди була важливим інструментом колективної пам'яті, вона поєднує минуле з теперішнім,... актуалізує спільні тріумфи й травми» [13, с. 11]. З точки зору теоретико-методологічної кореляції журналістики й досліджень пам'яті цікавою є стаття Дж. Оліка «Роздуми про малорозвиненість відносин між журналістикою і дослідженнями пам'яті» в першому розділі збірника. Автор наголошує на актуальності розвитку цього напрямку в сучасному журналістикознавстві, акцентуючи на комунікаційності пам'яті й підкреслюючи її роль у формуванні суспільної свідомості загалом та громадської думки зокрема.

Затребуваність такого поняття як «пам'ять» свідчить про релевантність сучасних наукових пошуків у новітніх концепціях досліджень способів трансляції, збереження та передачі масової (соціально значущої) інформації. Однак відсутність методологічних традицій, відрефлектованої поняттєвої й термінологічної систем ідентифікації «пам'яті» в теорії

соціальних комунікацій спонукають до міждисциплінарного пошуку її соціально-комунікаційного феномену між численними самовизначеннями поняття в різних галузях науки.

У контексті теорії соціальних комунікацій найважливішими є результати прикладних досліджень пам'яті як колективного й соціального феномену (М. Гальбваск), як феномену «пам'яті культури» (А. Варбург), концепції «функціональної пам'яті» (А. Ассман), «місць пам'яті» (П. Нора), концепції «культурної» та «комунікативної» пам'яті (Я. Ассман), розуміння пам'яті як «коду культури» (М. Лотман), «тексту культури» (Я. Флієр), «пам'яті як нарративу» (Дж. В. Вертш); конструюючої і моделюючої суті «пам'яті» (Х. Вельцер, М. Барг, С. Кара-Мурза, М. Возняк); «пам'яті» в умовах інформаційного суспільства (Е. Тоффлер, М. Маклюєн, М. Масуд, М. Фуко, П. Хаттон, О. Петровська, М. Ямпольський та ін.). Інформаційно-гносеологічний підхід до «соціальної пам'яті» та змісту «соціальної інформації» осмислюється в працях Я. Ребане, Н. Дубиніна, Д. Дубровського, В. Ребрини, Г. Зібена, Е. Маркаряна, В. Колєватова; в контексті теорії соціальних комунікацій актуальними є концепції А. Лосєва, А. Соколова, Ф. Шаркова та ін. Аспектні дослідження «пам'яті» привертають увагу і сучасних українських науковців та представників зарубіжних українознавчих студій. Як самостійний предмет «пам'ять» досліджується в дисертаційних розвідках А. Стародубцевої, О. Фостачук, В. Жадька, Г. Коньшиної, Ю. Зерній, О. Волянюк та ін.

Сучасні спроби оновлення канонічних уявлень про феномен пам'яті виявляються в концептуалізації неklasичних (ре)інтерпретацій пам'яті (пам'ятних подій, явищ, персоналі) в контексті авторських пошуків т. зв. нової автентичності. Концептуалізація неklasичних інтерпретацій «пам'яті» в науковому дискурсі призвела, на думку професора М. Романовського, до «буму пам'яті», рівноцінно ініційованому на науковому, політичному та публічному рівнях. Однак дослідник констатує: «новий інтерес до цього дослідницького поля став якісно новим, що свідчить про уточнення попередніх та примноження нових термінів і понять ... появу довідкової літератури» [7, с. 2]. Серед найґрунтовніших словникових видань пам'яттєзнавства варто згадати американські видання «Дослідження культурної пам'яті. Міжнародний та міждисциплінарний довідник» («Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook», New-York, 2003); словник «Наука про пам'ять. Основні поняття» («Science of Memory. Concepts», New-York, 2007).

Нині феномен «пам'яті» став не лише предметом вивчення різних наук, але й причиною виникнення нових напрямів соціально-гуманітарного знання, оновлення методологічних підходів, технік, прийомів пізнання, розширення поняттєво-категоріального простору наукових досліджень. Як свідчення, фігурування в сучасній науковій площині різноманітних поняттєвих конструкцій (самостійних концептів, уже сформованих дефініцій) пам'яті — «колективна», «історична», «соціальна», «соціально-історична», «національна», «етнічна», «народна», «ментальна», «культурна», «комемораційна», «офіційна», «опозиційна», «конвенційна», «травматична пам'ять», «контрпам'ять», «комунікативна», «публічна», «віртуальна»,

«штучна», «глобальна», «космополітична», «транскультурна», «крескультурна», «сучасна» тощо. З нею корелюють такі концепти: «архіви пам'яті», «етика пам'яті», «місця пам'яті», «історична правда», «історичний досвід», «комунікативна традиція», «політика пам'яті», «меморіальна політика», «археологія пам'яті», «ідеологія», «соціальні межі пам'яті», «культура спогадів». З розвитком інформаційних концепцій «пам'яті» як складової суспільної взаємодії набувають поширення терміни: «кодування», «соціальна інформатика», «соціальне моделювання», що свідчить про зацікавлення пам'яттю як об'єктом дослідження в контексті соціального інжинірингу.

З метою артикулювати статус «пам'яті» в українському дослідницькому просторі Інститут української національної пам'яті передбачає формування «Студії пам'яті» (memory studies). Однак, актуалізуючи західну традицію в Україні, й донині невизначеними залишаються їх статус, як: самостійної науки; окремої наукової парадигми; галузі однієї зі вже існуючих наук; нового напрямку наукового знання; окремішнього методологічного підходу.

Стосовно зрілості «memory studies» і права претендувати на дисциплінарний статус у міжнародному науковому дискурсі розгортаються численні дискусії. Так, американські соціологи Дж. Олік і Дж. Роббінс визначають цей напрям як «непарадигмальний міждисциплінарний, децентрований» [15]. Дещо іншого погляду дотримують німецькі дослідники. Так, редактори колективної праці «Парадигма колективної пам'яті» Г. Ехтерхофф і М. Саар зазначають: «Парадигматичним уведення цього нового поняття або концепції є тому, що по-новому відкриває цілу галузь явищ та уявлень, феноменів, які донині розумілись зовсім інакше або стали притаманним лише сучасному контексту суспільного та культурного розвитку» (курсив — Т. Хітрова) [14, с. 14].

Міждисциплінарний погляд на «пам'ять» характерний для російського вченого М. Романовського, котрий визначає сучасний вектор досліджень «пам'яті» як «мнемонічні практики» [7]. *Мнемоісторію* дослідник пропонує розглядати як один із варіантів метанауки «пам'яті». На його думку, загальна тенденція до вивчення соціальних аспектів пам'яті свідчить про спрямованість учених до вивчення масових соціальних явищ.

Інший російський дослідник О. Васильєв «memory studies» надає статусу трансдисциплінарної галузі знань, яка «володіє своїм предметом, тобто дозволяє розглянути всю сукупність явищ людської культури, як «зразки-спогади» збереглися, передаються, актуалізуються, витісняються та використовуються в тій чи іншій культурі» [2]. На трансдисциплінарність досліджень пам'яті вказує й німецька дослідниця А. Ерл, акцентуючи, на тому, що саме ця властивість «memory studies» дозволяє використовувати методологічний інструментарій різних галузей науки, надаючи статусу «пам'яті» міждисциплінарного проекту. Окреслюючи перспективну площину сучасних досліджень «пам'яті», науковець називає три пріоритетні напрями: «sodal memory» (дослідження соціально-культурних аспектів пам'яті), «mental or cognitive memory» (вивчення когнітивних можливостей пам'яті) «material or medial memory» (аналіз медійних репрезентацій

пам'яті), визначаючи головними об'єктами дослідження цих напрямів засоби масової інформації та інші форми публічних комунікацій [12, с. 4].

Таким чином, формування трансдисциплінарного (парадигмально-го, універсального та ін.) підходу до «пам'яті» зумовлене практичною необхідністю, адже міждисциплінарність як підхід, що передбачає роботу в межах конкретної дисципліни з використанням досягнень суміжних наук, наразі не дозволяє сформулювати й вирішити проблему «пам'яті» в широкому соціокультурному вимірі. Сформульована проблема, власне, й зумовляє сучасний інтерес дослідників до теоретичної універсалізації й концептуалізації методологічних засад «студій пам'яті» з одного боку, а з іншого — необхідності узагальнення великого масиву інформаційних ресурсів, що репрезентують емпіричні пошуково-археографічні розвідки, результати окремих дослідницьких проектів і програм, оригінальні тексти, аналіз та систематизація яких набуває особливої актуальності в площині пострадянського наукового дискурсу.

Водночас з інтеграційними підходами до дослідницької перспективи «пам'яті» в науковому континуумі співіснують погляди щодо функціональних диференціацій або галузевих досліджень «пам'яті» в межах дисциплінарних предметно-об'єктних наукових напрямів. Прибічники такої теорії розглядають «студії пам'яті» як універсальну дослідницьку платформу відкритих міждисциплінарних дискусій у межах функціональних експлікацій пам'яті.

У контексті вищеописаних дискусій цілком слушною є думка Я. Дубая, сформульована у вступній статті довідкового видання «Наука про пам'ять. Основні поняття». Дослідник наголошує на мультидисциплінарному підході до «пам'яті» як системи й пропонує об'єднати наукові зусилля навколо її субдисциплінарних досліджень у межах основних завдань галузевих напрямів. Концептуалізація сучасного розуміння «пам'яті», на його думку, є першочерговим завданням наукового дискурсу, здатним розмежувати дисциплінарні межі вивчення цього феномену [11]. Про це зазначає й Л. Нагорна, акцентуючи на запозиченні підходів, напрацьованих у різних галузях наукового знання, для автономної розробки тих чи інших аспектів пам'яті [4, с. 51].

Безумовно, вищенаведені твердження актуалізують формування самостійного напрямку досліджень «пам'яті» в соціальних комунікаціях, цьому сприяють й численні практичні заходи, репрезентовані в публічній комунікації, а також міжнародні програми та проекти в контексті глобальних досліджень «пам'яті». На нашу думку, саме теорія соціальних комунікацій здатна запропонувати значеннєву цілісність цьому феномену, об'єднавши в єдине ціле соціально-комунікаційні та когнітивні аспекти пам'яті.

З точки зору функціональних координат соціально-комунікаційної природи пам'яті, влучною є теза російської дослідниці Н. Симбірцевої: «Потенціалом пам'яті є опосередковані «голоси» історії, сили звучання яких визначають не тільки тим, *хто* (що) і як ними володіє, але й *хто* і як їх чує. Резонанс сприйняття стає й фактом теперішнього» [8]. Такий погляд максимально близький до означеної концепції і базується на таких вихідних положеннях: «пам'ять» як об'єкт дослідження соціальних кому-

нікаціях має бути представлена на макрорівні (*соціальна або колективна*); у формі вербальних та невербальних повідомлень, долучених до публічної комунікації (*рух змістів у межах дискурсів*) й повсякденної соціокультурної реальності (*соціальний простір репрезентований у медіасистемі*) з урахуванням цінностей та ментальності суспільної групи (*соціально-інформаційна система, що репрезентує соціальний час*).

На підтвердження вірогідності означених припущень розглянемо з точки зору соціально-комунікаційного підходу ключові аспекти колективної пам'яті, запропоновані українським соціологом О. Бойко: по-перше, носієм будь-якого виду «пам'яті» є «група, обмежена в просторі і часі» (*масова аудиторія в соціальному просторі і часі* — курсив Т. Хітрова); по-друге, пам'ять формується колективом, що «обумовлює пам'ять своїх членів» у процесі комунікативної взаємодії в рамках соціальної групи (*медіакомунікація* — так само); по-третє, фундаментом для формування колективної пам'яті є певний усталений груповий порядок кодування інформації (спільна «базова знакова система» *комунікаційні засоби* — так само), завдяки якому і вибудовуються у всіх суб'єктів групи «схожі репрезентації минулого» [1, с. 95].

Вищенаведені твердження цілком аргументують запропоновану концепцію «пам'яті» в соціальних комунікаціях й уможливають визначити предмети її галузевого дослідження, зокрема: з точки зору теорії та історії соціальних комунікацій «пам'ять» можна аналізувати як соціальну комунікацію (за В. Різуном, «процес суспільного єднання в умовах штучно створеної технологічної системи духовного єднання людей» [5, с. 3]), як закономірність розвитку комунікаційної системи, складову комунікаційних відносин та інформаційної культури, семіотичну систему соціально-комунікаційної діяльності, технологічну основу інформаційних моделей, інформаційно-когнітивну динаміку суспільства та соціально-інформаційну систему загалом; з точки зору теорії та історії журналістики, актуальними предметами є зміст і комунікаційні засоби втілення пам'яттєвого дискурсу, його перфомантизація в медіакомунікації, соціокультурні технології формування й перетворення актуальної інформації в пам'ять про минуле, інформаційно-комунікаційні та інформаційно-когнітивні процеси сприйняття минулого через сучасність, зокрема в контексті інституціональної складової інформаційної політики; комунікаційні ефекти/ моделі «пам'яті» як засобу взаємодії масової комунікації й аудиторії, зокрема як способу стабілізації та дестабілізації інформаційного середовища, виявлення механізмів деструктивної комунікації та налагодження конвенційних комунікаційних відносин тощо. Вважаємо, що історичне підґрунтя є спільною ознакою предметно-об'єктних диференціацій «пам'яті» в межах галузі, її функціональною складовою в соціальній комунікації, яка в *подальшому* підлягає емпіричному дослідженню на рівні потенційного та тенденційного компонентів «пам'яті», долучених до медіакомунікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко О. Колективна пам'ять: природа, суть, структура / О. Бойко // Національна та історична пам'ять. — 2012. — С. 93–105.

2. Васильев А. Memory studies: единство парадигмы — многообразие объектов [Электронный ресурс] / А. Васильев. — Режим доступа: <http://magazines.guss.ru>. — Загл. с экрана.
3. Набруско В. Громадська думка в соціокомунікативному та політологічному вимірах : тексти лекцій / В. Набруско. — К. : Грамота, 2008. — 176 с.
4. Нагорна Л. Исторична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л. Нагорна. — К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. — 328 с.
5. Різун В. Зі статті «Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії» [Електронний ресурс] / В. Різун. — Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua>. — Назва з екрана.
6. Репина Л. Историческая память и современная историография / Л. Репина // Новая и новейшая история. — 2004. — № 5. — С. 39–51.
7. Романовский Н. Новое в социологии «бум памяти» [Электронный ресурс] / Н. Романовский. — Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2011>. — Загл. с экрана.
8. Симбирцева Н. Метамарфозы памяти: культурологическая интерпритация / М. Симбирцева // European Social Science Journal. — Рига–Москва. — 2011. — № 8. — С. 20–27.
9. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
10. Храпов С. Концептуализация понятия «социальная память» в системе философского знания [Электронный ресурс] / С. Храпов. — Режим доступа: <http://www.aspu.ru/images/File/Izdatelstvo/G14/23-26.pdf>. — Загл. с экрана.
11. Dudai Y. Roediger H. Tulving E. Memory concepts / Y. Dudai H. Roediger E. Tulving // Science of memory : Concepts. — Oxford ; New York : Oxford University Press, 2007. — 446 p.
12. Erl A. Cultural Memory Studies: An Introduction / A. Erl // Media and Cultural Memory. — Berlin/New York : de Gruyter, 2008. — P. 1–19.
13. Zelizer B. Tenenboim-Weinblatt K. Journalism and Memory. Palgrave Macmillan Memory Studies / B. Zelizer K. — Tenenboim-Weinblatt. — 2014. — 304 p.
14. Kontexte und Kulturen des Erinnerns: Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedachtnisses / Hrsg. G. Echterhoff, M. Saar. Konstanz: UVK, 2002. — S. 4–16.
15. Olick J. «Collective Memory»: Memoir and Prospect / J. Olick // Memory Studies. — 2008. — Vol. 1. — P. 19–25.

Надійшла до редколегії 5.03.2014 р.